

ხვთისო მამისიმედიშვილი

ასოცირებული პროფესორი, თსუ

საგმირო-საისტორიო სიმღერა

„ხევსურები გორის ბრძოლაში“

ქართულ ფოლკლორში მეფეთა ეპოსის უკანასკნელ ციკლს ქმნის ხალხური ლექსები და გადმოცემები ერეკლეს II-ის შესახებ. ვახტანგ გორგასლის, დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის ციკლის ხალხურ ნაწარმოებებთან ერთად მას საპატიო ადგილი უკავია ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში.

ფოლკლორულ ნაწარმოებს, გამომდინარე იქიდან, რომ მასში ისტორიული პირები და მოვლენები გამითიურებულია, ხოლო ხალხური ტექსტის ცალკეულ ეპიზოდებში არცთუ იშვიათად დასტურდება ანაქრონიზმები, ისტორიულ წყაროდ ვერ მივიჩნევთ. მიუხედავად ამისა, ისტორიული შინაარსის ხალხურ ნაწარმოებებს უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს წარსულის შესაცნობად, ზოგადად ისტორიულად მომხდარი მოვლენების საერთო სურათის დასანახად. ხალხური გადმოცემებითა და სიმღერებით ცხადი ხდება, თუ როგორ უყურებს ხალხი წარსულს, საკუთარი ქვეყნის ისტორიას.

ერეკლე მეფის შესახებ პოეტური ტექსტებისა და პროზაული გადმოცემების მნიშვნელოვანი ნაწილი ჩანერილია XIX საუკუნის II ნახევარსა და XX საუკუნის დასაწყისში, გმირი მეფის მოღვაწეობიდან დაახლოებით ერთი საუკუნის შემდეგ. როგორც თ. ჯაგოდნიშვილი შენიშნავს, „თუშური და ფშავ-ხევსურული ზეპირსიტყვიერება XVIII-XIX საუკუნეებში ერეკლეს პიროვნებითა და მისი ამბების თხრობით არის გაჯერებული. აქ ერეკლეა თავად საქართველო და არაფერია გარეშე ირაკლისა“.¹ ამდე-

---

¹ თ. ჯაგოდნიშვილი. ერეკლეს ეპოსი. თბ. 2005, გვ. 55.

ნად, მიუხედავად იმისა, რომ ერეკლე მეფის ციკლის ნაწარმოებებში მრავლად არის მხატვრული ელემენტები, მითოლოგიური არქეტიპები და ანაქრონიზმები, ეს ტექსტები ისტორიული სინამდვილის აღდგენის საშუალებასაც იძლევა. გმირ მეფესთან დაკავშირებულმა სიუჟეტებმა ბოლომდე გამითიურება ვერ მოასწრეს.

უფრო მეტი რეალურობით გამოირჩევა ერეკლე II-ის ციკლის ის ლექსები, რომლებიც მეფის მეთაურობით გამართულ ბრძოლებს ასახავს, რადგან მათი ნაწილი შექმნილია ერეკლე მეფის ბრძოლების თვითმხილველთა ნაამბობის მიხედვით, ან ლექსების ავტორ-მთქმელები უშუალოდ ამ ბრძოლებში მონაწილე მეთაურები არიან. ერეკლე მეფის ბრძოლების ამსახველ პოეტურ და პროზაულ ტექსტებში სინამდვილის უტყუარ განცდას ქმნის კონკრეტული გეოგრაფიული გარემო, სადაც ბრძოლა გაიმართა, ტოპონიმებისა და მიკროტოპონიმების სიმრავლე. „ხალხური იმაგინაციის მიხედვით, საისტორიო ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები ნამდვილია, რადგან სრულიად რეალური პირები კონკრეტულ გეოგრაფიულ გარემოში მოქმედებენ.“² ამ ციკლის ხალხური ლექსები გამორჩეულ მებრძოლებსა და სახალხო გმირებს კონკრეტული გვარ-სახელებითა და მათი იდენტობის დამადასტურებელი სხვადასხვა საშუალებებით წარმოგვიდგენს, რაც ტექსტში გადმოცემული ამბის რეალურობას კიდევ უფრო აძლერებს.

ერეკლე მეფის ციკლის ლექსებით გადმოცემული ყველა ბრძოლის იდენტიფიკაცია ვერ ხერხდება. ზოგიერთ გამოცემასა და სიმღერაში, ხალხური ეპიკური ტრადიციის შესაბამისად, დადასტურებულია სიუჟეტური კონტამინაცია, რის გამოც სხვადასხვა ბრძოლასთან დაკავშირებული ამბები არცთუ იშვიათად ერთმანეთშია არეული. მაგრამ რამდენიმე ცნობილი სამხედრო ოპერაციის შესახებ ხალხურ ნაწარმოებებში გვხვდება უტყუარი მინიშნებები და ვიგებთ, თუ რომელი ბრძოლის შესახებ მოგვითხრობს ფოლკლორული ტექსტი.

ერეკლე მეფემ მთელი თავისი ცხოვრება, სიყმაწვილიდან სიბერემდე, ბრძოლებში გალია. ქართველმა ხალხმა საგმირო სიმღერებითა და ზეპირი გადმოცემებით შემოგვინახა ერეკლეს მეთაურობით გამართული შემდეგი ისტორიული ბრძოლები:

---

² ხ. მამისიმედიშვილი. ისტორიულ პირებსა და მოვლენებთან დაკავშირებული ხალხური ტექსტების თავისებურება. თსუ საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. XIX. თბ. 2023, გვ. 125.

1. ლაშქრობა ნადირ შაჰთან ერთად ინდოეთსა და სინდეთში.
2. 1744 წლის ბრძოლები გორსა და სურამთან გივი ამილახვრისა და უსუფ ფაშას წინააღმდეგ.
3. 1746 წლის ლაშქრობა კავკასიის მაღალმთიანეთში, ოსეთსა და თრუსოს ხეობაში, მშვიდობის დასამყარებლად.
4. 1748 წლის ბრძოლა აბდულა ბეგის წინააღმდეგ
5. 1751 წლის ლაშქრობა ჭარ-ბელაქნისა და შაქი-შარვანის ხანის აჯი-ჩალაბის წინააღმდეგ
6. 1752 წლის ბრძოლა აზატ-ხანის წინააღმდეგ.
7. 1755 წლის წლის თავდაცვითი ბრძოლები ნურსალ-ბეგის წინააღმდეგ.
8. 1770 წლის ასპინძის ომი (საბრძოლო მოქმედებები ხერთვისთან და აწყურის ციხესთან).
9. 1795 წლის კრწანისის ბრძოლა.

ქართველი ხალხი ერეკლე მეფის წინამძღოლობით გამართული ისტორიული ბრძოლების მიმართ არ დარჩენილა გულგრილი და მათ შესახებ შექმნილმა ზეპირსიტყვიერმა ტექსტებმა ჩვენამდე მოაღწია. თუმცა ერთი მნიშვნელოვანი თავისებურებაც უნდა აღინიშნოს, რადგან ძირითად ერეკლე მეფის იმ ბრძოლების შესახებ შემორჩა ზეპირსიტყვიერი ტექსტები, რომლებშიც ხევსური მეომრები მონაწილეობდნენ. ერეკლე მეფის მიერ წარმოებული ბრძოლების შესახებ ჩვენამდე მოღწეულ ნაწარმოებთა ინვარიანტების ავტორ-მთქმელები სწორედ ამ ბრძოლების მონაწილე ხევსური მეომრები უნდა ყოფილიყვნენ.

გივი ამილახვრისა და უსუფ ფასას წინააღმდეგ ერეკლე მეფის ბრძოლების ამსახველმა ლექსებმა ჩვენამდე მრავალ ვარიანტად, თუმცა ფრაგმენტების სახით მოაღწია. მათ შორის მეტ-ნაკლები სისრულით გამოირჩევა ლექსი „წევსურები გორის ბრძოლაში“. მის უძველეს ვარიანტად შეიძლება პეტრე უმიკაშვილის ჩანაწერი მივიჩნიოთ, რომელიც მას 1874 წელს სახმატელი ბერდია გამლივარაულისგან ჩაუწერია. ამ ლექსის ყველაზე ცნობილი ვარიანტები ასევე მოიპოვა აკაკი შანიძემ 1911 წელს უკენახოელი ბაბო ჭინჭარაულისგან და 1913 წელს ლუღელი მინდია ქისტაურისგან. უაღრესად მნიშვნელოვანია XIX საუკუნის II ნახევარში ნიკო ურბნელის მიერ აღუდა ზვიადაურისგან ჩაწერილი „სიმღერეც“.³

გივი ამილახვარი (1689-1754) იყო ქართველი ფეოდალი, საამილახვროს უფროსი, ზემო ქართლის სადროშოს სარდალი და გორის მოურავი.

³ გაზეთი „ივერია“. №136. 1888 წელი.

1742 წლიდან გივი ამილახვარი სათავეში ჩაუდგა ანტიირანულ აჯანყებას. მას მატერიალურ და სამხედრო დახმარებას უწევდა ახალციხის ფაშა იუსუფ III. ირანულ-ოსმალურ დაპირისპირებაში, რომლის პოლიგონიც იმდროინდელი ქართლი გახდა, გადამწყვეტი როლი ითამაშა მამა-შვილმა – თეიმურაზ II-მ და პატარა კახმა – ერეკლე II-მ. მათ ირანის მხარე დაიჭერეს და გივი ამილახვარს გორიც ციხის აღების საშუალება არ მისცეს, შემდეგ იგი სძლიეს ცხინვალის მახლობლად, აჩაბეთის ბრძოლაში. ბოლოს მათ ურჩი ფეოდალი სურამის ციხიდანაც გამოიყვანეს და სპარსეთში გაგზავნეს.

იმ დროს ერეკლეს დაბადებიდან 24 წელი შეუსრულდა. მას სპარსეთში, ნადირ-შაჰთან, უკვე დიდი საბრძოლო გამოცდილება ჰქონდა მიღებული. ხალხური გადმოცემები, რომლებიც სავარაუდოდ ერეკლეს თანამებრძოლთა მიერ უნდა იყოს შექმნილი, ხოტბას ასხამს პატარა კახის სიბრძნესა და გამჭრიახობას, რომელიც მან ინდოეთსა და ე. წ. „სინდეთში“ გამოავლინა.⁴ თქმულების მიხედვით, ნადირ-შაჰი არაერთხელ აღაფრთოვანა ქართველი უფლისწულის გონიერებამ და წინდახედულებამ, სიბრძნემ და სიმამაცემ. ამის გამო ირანის შაჰმა მას კახეთის ტახტი უბოძა.

„ხევსურები გორის ბრძოლაში“ ჟანრობრივად არის კლასიკური ხევსურული „სიმღერე“ – საგმირო-საისტორიო შინაარსის სიმღერა. „ხევსურული პოეზიის“ თავდაპირველ, 1931 წლის გამოცემაში აკაკი შანიძეს ეს ლექსი დასათაურებული აქვს როგორც „ხევსურები კრწანისის ბრძოლაში“⁵, თუმცა წიგნის კომენტარებში აკ. შანიძე აღნიშნავს, რომ ამ ლექსში კრწანისის ბრძოლა ვერ იქნება აღწერილი, რადგან „ომი ურუმების წინააღმდეგაა მიმართული, თანაც გორი და სურამია მოხსენიებული, ხოლო ერთ ვარიანტში ამილახვარიც იხსენიება (აღბათ, გივი), შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ აქ თითქო უსუფ-ფაშას ქართლში შემოსევა იყოს ნაგულისხმევი 1744 წელს.“⁶ ამ ლექსთან დაკავშირებით ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერების II ტომის კომენტარებში საკუთარი თვალსაზრისი აქვს გამოთქმული, აგრეთვე, ქს. სიხარულიძესაც, რომელიც წერს: „აკ. შანიძეს ვარაუდის სახით აქვს აღნიშნული ლექსის კავშირი 1744 წლის ომ-

---

⁴ ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება. ტექსტების მომზადება, რედაქცია, შესავალი და შენიშვნები ქსენია სიხარულიძის. თბ. 1964, გვ. 56-57.

⁵ აკ. შანიძე. ქართული ხალხური პოეზია. I. ხევსურული. ტფ. 1931, გვ. 17-18.

⁶ აკ. შანიძე. ხევსურული პოეზია. თსუ გამომცემლობა. თბ. 2009, გვ. 422.

თან. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ეს სავარაუდო კი არ არის, არამედ უდავო ჭეშმარიტებაა“.⁷

ცხადია, ეს ლექსი კრწანისის ბრძოლას არ ასახავს, რადგან მასში ქართველები ებრძვიან არა სპარსელებს, არამედ ურუმებს, იმავე თურქებს: „ურუმებს მაუჭერიან საქალაქონი გზანია“; ან „ქალაქ მიგვასხმენ ურუმნი, ჴევსურთ იქ მოდის ჯარიო“. ბრძოლის ადგილად ტექსტში ნამდვილად დასახელებულია „გორის ბოლო“ და სურამი, სადაც ისტორიულად გივი ამილახვრისა და უსაფ ფაშას წინააღმდეგ ბრძოლები გაიმართა: სიმღერის მიხედვით, ხევსურებმა „სურამზე გადაიარეს, გადაამტვრივნეს გზანო“, ხოლო გორთან დაკავშირებით კი ლექსში ნათქვამია:

„ომ იქმნა გორის ბოლოსა: სისხლსა წვიმს, ზეთი დარიო.

–,მინდვრად ჩეედიო, ჴევსურნო, სანგლად მაივლით მკვდარიო.“⁸

ლექსი „ჴევსურები გორის ბრძოლაში“ რომ ნამდვილად 1744 წლის ამბებს უნდა ასახავდეს, ისიც მოწმობს, რომ ერეკლე ბატონიშვილად იწოდება. მისი ეპითეტი არის „ნათათრალი“. სიმღერეს შემსრულებელი მინდია ქისტაური სიტყვა „ნათათრალში“ ერეკლეს „თათრებში“ ტყვედ ყოფნას მოიაზრებს. აკაკი შანიძის აზრით, „ნათათრალი“ იმაზე მიანიშნებს, რომ „ერეკლე ახალდაბრუნებული იყო სპარსეთიდან, სადაც იგი მძევლად ჰყავდა ნადირ-შაჰს და მონაწილეობას იღებდა მის ომებში ავღანეთსა და ინდოეთში“.⁹ თუმცა ლექსის სხვა ვარიანტებში მრავლად გვხვდება ანაქრონიზმები, რადგან მათში ხსენდებიან ხევსური გმირები – ხირჩლა ბაბურაული, ბერდია მამუკაური, მათ შორის 1660 წლის ბახტრიონის აჯანყების მონაწილეები – ნადირა ხოშურაული და ზეზვა გაფრინდაული, რომლებიც ერთი საუკუნით ადრე ცხოვრობდნენ. ასევე ზოგიერთ ვარიანტში პირდაპირ არის დასახელებული კრწანისის ომი, რომელიც გორის ბრძოლიდან ნახევარი საუკუნის შემდეგ მოხდა. ლექსის მიხედვით, ხევსური მებრძოლები მზადყოფნას გამოხატავენ კრწანისის ომში მონაწილეობის მისაღებად:

„დეემზადენით, ჴევსურნო, ჩაჩენებ დაიდგით თავზედა!

თათრების მალოდინი გვოქ, განთ ვსხევართ ლუდის სმაზედა?

გაგვიქელ, ნეფე ერეკლევე, ნავდგათ კრწანისის გზაზედა!“¹⁰

ისევე როგორც ნებისმიერი არქაული ეპოსი, ქართული ხალხური

⁷ ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება. ტ. II, გვ. 222.

⁸ აკ. შანიძე. ხევსურული პოეზია, გვ. 54.

⁹ აკ. შანიძე. ხევსურული პოეზია, გვ. 422.

¹⁰ აკ. შანიძე. ხევსურული პოეზია, გვ. 423.

ისტორიული სიმღერებიც ანაქრონიზმებით არის სავსე. ასე ხდება, რადგან ხალხური შემოქმედება თავისი ბუნებით ანტიისტორიულია. მ. ელიადეს სიტყვებით, „ხალხურ ცნობიერებას არ აინტერესებს არც ქრონოლოგია, არც მოვლენათა სიზუსტე და არც ისტორიული პიროვნებების ნამდვილობა“.¹¹

ლექსი რამდენიმე ნაწილისგან შედგება. ექსპოზიციური ნაწილი გადმოგვცემს ერეკლე ბატონიშვილის ასვლას ხევსურეთში ჯარის შესაკრებად. ლექსში მითითებულია კონკრეტული მარშრუტიც. ბატონიშვილი ხევსურეთში, როგორც ჩანს, შავი არაგვის ხეობიდან, ფხიტურის უღელტეხილით გადავიდა:

„ავარდა ბატონიშვილი ერეკლე ნათათრალიო,
არაგვი შამაირა, ფხიტუს დალაჴნა მთანო;
ფხიტუს ღელეში შამაჴდა, პირ-ნალმ ილოცა ჯვარიო,
მოკითხულობდა გზა-გზითა: „ჴევსურებს ვინ ხყავს თავო“.“¹²

ლექსის ავტორ-მთქმელი, რომელიც, სავარაუდოდ, გადმოცემული ამბის თვითმხილველი უნდა იყოს, რელიგიურ და საკრალურ დეტალებზე განსაკუთრებულ ყურადღებას ამახვილებს. ტექსტში ხაზგასმულია ხევსურეთისკენ მიმავალი ბატონიშვილის რელიგიური განცდები. ლექსის მიხედვით, ერეკლე „ფხიტუს ღელეში შამაჴდა, პირ-ნალმ ილოცა ჯვარიო“. აღსანიშნავია, რომ დღემდე, ყოველ მარიამობას, პირიმზე ფუძის ანგელოზის ჯვრის დროშით ხევსურეთში, ახოობაზე, სალოცავად მიმავალი გუდამაყრელი დეკანოზი და მეზღვნე ფხიტურის უღელტეხილის ამ საკრალურ გზას მიუყვება. ლექსში ხევსურები, გუდანის ჯვრის ყმები, ერეკლეს ყმებადაც ითვლებიან. ამდენად, გუდანის ჯვარსა და ერეკლეს საზიარო ყმები ჰყავთ. ნიშანდობლივია ისიც, რომ ხევსურეთში მისული ერეკლე ყველაზე წმინდა ადგილზე, სანეს მთაზე, დაბანაკდა, სადაც აღმართული იყო გუდანის ჯვრის სამთო სალოცავი. სიმღერეს მიხედვით, ერეკლემ „სანეს დაიცა კარავი, შამაიხვივნა ყმანიო“. ერეკლე მეფე რომ პერიოდულად სტუმრობდა გუდანის ჯვარს და ხევსურებს იქ იბარებდა, ალ. ოჩიაურის ჩანაწერებიც ადასტურებს, რომლის მიხედვითაც, ხევსურებს მეფე ერეკლე ღვთაებად მიაჩნდათ და მას გუდანის ჯვრის მოძმეს უწოდებდნენ. როცა ერეკლე ხევსურეთში ადიოდა, ხევსურებს მეფე გუდანის ჯვარში იბარებდა, თვითონ ჯვრის ბელელში შედიოდა, საიდანაც ისმოდა

---

¹¹ მ. ელიადე. მითის ასპექტები. თბ. 2009, გვ. 151.

¹² ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება. ტ. II, გვ. 10.

მეფის ხმამალალი ლაპარაკი ზეციურ არსებებთან. როგორც ალ. ოჩიაური აღნიშნავს, ხევსურებს ეგონათ, რომ ერეკლე მეფე გუდანის ჯვარს პირადად ელაპარაკებოდა. ხევსურები ამბობდნენ: ჩვენ ვერ ვხედავთ გუდანის ჯვარს, რადგან საფარველი ადევს. ერეკლე მეფე, როგორც წმინდა კაცი, როგორც ღვთაება, როგორც მისი მოძმე, გუდანის ჯვარს საკუთარი თვალთ ხედავს და ერთად ბაასობენო.¹³ ერეკლე ხევსურულ ლექსებსა და გადმოცემებში უმეტესად საკრალური ნიშან-თვისებებით არის წარმოდგენილი. თ. რაზიკაშვილის ჩანაწერებშიც ერეკლე მეფე გამითიურებულა. გადმოცემის მიხედვით, „ერეკლე როცა ლოცვაზე დადგებოდა, ჳმალს მზის შუქზე დაჰკიდებდა ხოლმეო და ლოცვას როცა დაასრულებდა, ი სხივიდგან ისევ აიღებდა ჳმალსაო“.¹⁴ ერეკლე მეფე რომ ქადაგივითა და ხუცესივით შედიოდა გუდანის ჯვარში სხვა გადმოცემებიც ადასტურებს.

ლექსი „ხევსურები გორის ბრძოლაში“ დიდი მეფის გუდანის სალოცავში, სანეზე, სტუმრობის სხვა საკრალურ დეტალებსაც გადმოგვცემს. როგორც ჩანს, ერეკლეს გუდანის ჯვარში სტუმრობის დროს არ იყო რელიგიური დღესასწაული, როცა კულტმსახურები საყმოს თვალწინ სათემო დროშებს გამოაბრძანებდნენ ხოლმე. ამიტომ ხევსურები სთხოვენ ვინმე იმედას გუდანის ჯვრის კვრივის, იმავე ბელლის კარის, გაღებას და იქიდან აბსოლუტური სინმინდის – საკულტო დროშის გამოაბრძანებას, დროშაზე ორი ზარის შებმას, სალაშქროდ მიმავალი ახალი მეომრების კურთხევა-დამწყალობნებას. ეს იყო სავალდებულო საკულტო რიტუალი, რათა გუდანის ჯვარი ხევსურ მეზრძოლებს „ნაღმ გაჰყოლოდათ“. როგორც წესი, სალაშქროდ მიმავალ მთიელ მეომრებს წინ მფარველი წმინდანის დროშა მიუძღვეოდათ. ლექსი მკაფიოდ გადმოგვცემს ხევსურთა სალაშქროდ მზადების საკრალურ დეტალებს:

„იმედას ეუბნებიან: „გაგვიღი ბელლის კარიო,
გამოგვიბძანე დროშაი, ორივ ააბი ზარიო,
ჩაგვიმწყალობენ ახალნი, წყრომით არ ჩახყვეს ჯვარიო.“¹⁵

იმედა, სავარაუდოდ, ჯვრის ხუცესი უნდა ყოფილიყო, სხვანაირად მას გუდანის ჯვრის კვრივში შესვლისა და ახალწვეულთა კურთხევა-დამწყალობნების უფლება არ ექნებოდა.

ლექსი ხევსურების საკრალური ყოფის კიდევ ერთ დეტალზე – ქა-

¹³ ალ. ოჩიაური. ქართული ხალხური დღეობების კალენდარი. ხევსურეთი. II (ბუდე-ხევსურეთი, შატილ-მიღმახევი). თბ. 2005, გვ. 39.

¹⁴ აკ. შანიძე. ხევსურული პოეზია, გვ. 431.

¹⁵ აკ. შანიძე. ხევსურული პოეზია, გვ. 53.

დაგობის ტრადიციაზე – ამახვილებს ყურადღებას. როგორც ცნობილია, კავკასიის მაღალმთიანეთის ტრადიციულ საზოგადოებებს და მათ შორის ფშავ-ხევსურეთის საყმობებს წესად ჰქონდათ სალაშქროდ წასვლის წინ ქადაგის დასმა. ქადაგი მფარველი წმინდანისა და ზეციური ძალების კარნახით აცხადებდა, თუ რამდენად წარმატებული იქნებოდა დაგეგმილი სამხედრო ოპერაცია. ეს დეტალი კარგად არის წარმოდგენილი ვაჟა-ფშაველას პოემა „ბახტრიონშიც“. პოემის ერთ-ერთ ეპიზოდში, კერძოდ, კახეთში მტერზე გალაშქრების წინ ქადაგი შედის ლაშარის ჯვრის ბელელში ზეციურ არსებასთან შესახვედრად, ხოლო იქიდან გამოსული ფშაველ-ხევსურ მეომრებს გამარჯვებას უწინასწარმეტყველებს.¹⁶

ლექსში „ხევსურები გორის ბრძოლაში“ ქადაგის ეპიზოდი მნიშვნელოვანი სტრუქტურული ერთეულია, რადგან, ჯერ ერთი, რომ ნაქადაგარის შინაარსის მოსმენის გარეშე ხევსური მეომრები სალაშქროდ არ მიდიოდნენ, მეორეც, ხალხური ეპიკური ტრადიციის მიხედვით, ნაქადაგარი უნდა აღსრულდეს, რითაც ერთმანეთს დაუკავშირდება ნაწარმოების ექსპოზიციური და ფინალური ნაწილები. ლექსის მიხედვით, ხევსურებმა ერთის ნაცვლად სამი ქადაგი დასვეს და აქადაგეს. როგორც ლექსიდან ვიგებთ, „სამნი დასვიან ქადაგი, არ ულამინებს ჯვარი“. როგორც ჩანს, ჯვარმა ქადაგს არ მისცა გამარჯვების ნიშანი, მეომრებს ნება არ დართო და არ მოუნონა ლაშქრობა. თუმცა ხევსურმა მეომრებმა ქადაგის გაფრთხილება არ გაითვალისწინეს და როგორც ხალხურ ნაწარმოებებში ხდება, ისინი, აკრძალვის მიუხედავად, სალაშქროდ მაინც წავიდნენ:

„ხევსურებმ არ დაიჯერეს, – „არ ბრუნავს ჩვენი გვარი“
არაგვზე ჩამადიოდა ყანიმიანის ჯარიო.“¹⁷

ზ. კიკნაძის აზრით, მეფე ერეკლე ჯვარივით იკრებს თავის გარშემო ხევსურებს, უნჯ ყმებს. გუდანის წმინდა გიორგის ყმები კი ისევე ემსახურებიან ერეკლეს, როგორც თავიანთ მფარველ ჯვარს და მეფეს პირველსავე დაძახილზე მიჰყვებიან მტრის წინააღმდეგ საბრძოლველად.¹⁸

ტექსტის შემდეგი ნაწილი მეომრების მარშრუტსა და ბრძოლის დეტალებს გადმოგვცემს. ლექსს „ხევსურები გორის ბრძოლაში“ აკაკი შანიძე ერთ-ერთ საუკეთესო ხალხურ ნაწარმოებად მიიჩნევს, რადგან მასში ჩამოთვლილია 1744 წლის გორისა და სურამის ბრძოლებში მონაწილე ხევ-

---

¹⁶ ვაჟა-ფშაველა. პოემები. გამომცემლობა პალიტრა L. თბ. 2012, გვ. 37-38.

¹⁷ აკ. შანიძე. ხევსურული პოეზია, გვ. 53.

¹⁸ ზ. კიკნაძე. ქართული მითოლოგია. I. ჯვარი და საყმო. ილია ჭავჭავაძის უნივერსიტეტის გამომცემლობა. თბ. 2016, გვ. 199.

სურ მეომართა ვინაობა. „ასე გეგონებათ, საგანგებო სიაა შედგენილი ომში მონაწილეებისაო,“ – წერს აკ. შანიძე.¹⁹ ლექსში სულ შვიდი თუ რვა ხევსური მეომარი ხსენდება და თითოეული მათგანი ტრადიციული, საგმირო ლექსისთვის დამახასიათებელი ეპითეტებით არის წარმოდგენილი.

როგორც ჩანს, ხევსურ მეომართაგან ბრძოლაში ყველაზე მეტად თავი ისახელა უთურგაისძემ, რადგან „სიმღერეში“ საქებარი სიტყვებით პირველად სწორედ ის ხსენდება: „უთურგაისძემ გაჭარბათ, – კარგად უჭრიდა ჳმალიო“; კარზე მდგომი გიორგას მეტაფორა არის „ყვირილობის ჳარი“; ლუღელი მანგია, როგორც ჩანს, მეთოფე იყო, რომელიც ბრძოლაში „ურჩოდ“ ანუ მოურჩენლად, სასიკვდილოდ დაჭრილა. ლექსიდან ვიგებთ, რომ მის გვერდით კიდევ ორი ხევსური მეომარი დაჭრილა, ხოლო მესამე მებრძოლი, რომელსაც „ურჩოდ“, ანუ სასიკვდილო, მოურჩენელი, ნახანჯლარი ჰქონია, თხრილში „ჩავიდა“ თუ გადავარდნილა. დაჭრილი მეომრების მდგომარეობას ლექსი მანგიას სიტყვებით გადმოგვცემს:

„თოფის ჳმა მოდის მალ-მალედ: „ლუღელ მანგია ვარიო,
ორ გვერდით მიწვეს დაჭრილი, თაოდაც ურჩოდ ვარიო,
მესამე თხრილში ჩავიდა, ურჩო სჭირს ნახანჯლარიო;
სახელ ნუ დაიმალების, თუ სად ქართველ ვინ ხარიო.“²⁰

ლექსის სხვა ვარიანტებში ხევსური მეთოფე თათარა ბაჩინაგური ხსენდება, რომელმაც ურუმების, იგივე თურქების, საუკეთესო, „მემეტე“ მებრძოლი მოკლა (სხვა ვარიანტის მიხედვით, „თოფ დახკრა ურუმთ მეალმეს“) და თავისებური ლოცვაც დააყოლა:

„თათარამ ბაჩინაგურმა თოფს დაუპირა ტალიო,
ურუმთ მემეტეს დაუკრა: „ჩემიმც უმცროსი ხარიო!
მარტო ვერ შაოლ სულეთსა, წინ შენ გამილე კარიო!“²¹

„სიმღერეში“, მათ გარდა, კიდევ სამი ხევსური მხედარი ხსენდება. სავარაუდოდ, დახოცილი მხედრების სურათს აღგვიწერს მელექსე, როცა ახსენებს ბიას, ხელში მათრახით, ლომნის – ლაგამის ტარით. ლექსში ხსენდება ლიქოკელი ჩალხისძე ნაოგურა, რომელიც თითქოს თავის ცხენს „მოკლიას“ სთხოვს „ქართლის წყლის დალახვას“, „თბილეთის ქალაქში“ მიყვანას, რათა იქ გამვლელ ხევსურ მგზავრს თავიანთი ბრძოლისა და გმირობის ამბავი უამბოს.

როგორც ლექსის ფინალური ნაწილიდან ირკვევა ხევსური მეომრე-

¹⁹ აკ. შანიძე. ხევსურული პოეზია, გვ. 422.

²⁰ აკ. შანიძე. ხევსურული პოეზია, გვ. 54.

²¹ ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება. ტ. II, გვ. 223.

ბის ერთი ნაწილი ბრძოლაში დაიღუპა. „სიმღერე“ მთავრდება ლირიკული გმირის ხევსური მეომრებისადმი მიმართვით, საიდანაც ვიგებთ ბრძოლის შედეგს:

„ზოგებ შინ წახოლთ, ჳევსურნო, ზოგთ აქ დასწერეთ ჯვარიო.
უთხრიდით შინ-წასულებმა: დარბაზს გავწირეთ ჯარიო.“²²

ლექსისის ერთ-ერთი ვარიანტის მიხედვით, რომელიც ნ. ურბნელს ალუდა ზვიადაურისგან ჩაუწერია და 1888 წელს გაზეთ „ივერიაში“ დაუბეჭდავს (№136), ირკვევა, რომ საბედისწერო ბრძოლა „ჭიდის ყურთან“ გამართულა. ბრძოლის ტრაგიკულ სურათს მელექსე პირველ პირში გადმოგვცემს, რითაც მომხდარი ამბის დრამატიზმს კიდევ უფრო ამძაფრებს:

„შაგვყარეს ჳიდის ყურზედა, ცხვრებულად დაგვჭრეს თავიო.
შინ წასულთ ჳევსურთ იამბათ, დარბაზს რა გვადგა ძალიო.“²³

ლექსში გამოყენებული შედარება „ცხვრებულად დაგვჭრეს თავიო“, ხევსური გმირების მსხვერპლშენირვაზე მიანიშნებს. როგორც ჯვარში სამსხვერპლოდ მიყვანილ ცხვრებს აჭრიან თავებს, ისე დააჭრეს მტრებმა თავი ხევსურ მეომრებს, რომლებიც სამშობლოს მსხვერპლად შეეწირნენ. ერეკლე მეფის ციკლის სიმღერებში უამრავი სახალხო გმირის ხსოვნა აღბეჭდილი. როგორც თ. ჯაგოდნიშვილი შენიშნავს, „ზოგი გმირი სწორედ იმით შემორჩენია ხალხის პოეტურ ხსოვნას, რომ ერეკლეს მხარდამხარ ერთხელ მაინც უბრძოლია... მის სამსახურში მყოფს უშოვნია სახელი და ამიტომაც მისი ეპიკური თავგადასავალი მთლიანად თუ არა, ეპიზოდურად მაინც დარჩენილა ხალხის ხსოვნაში“.²⁴ თუმცა, მიუხედავად იმისა, რომ ლექსი „ხევსურები გორის ბრძოლაში“ რეალურ ამბავს გადმოგვცემს, მას უტყუარ ისტორიულ წყაროდ მაინც ვერ მივიჩნევთ, რადგან ის სრულქმნილი პოეტური ნაწარმოებია და, როგორც ფოლკლორული ტექსტი, ზეპირად სრულდებოდა და თაობიდან თაობას ზეპირად გადაეცემოდა, რა დროსაც შესაძლებელი იყო, ლექსში სხვა რომელიმე გმირის სახელი ჩამატებოდა ან კონტამინაციის წესით, ლექსს სხვა რომელიმე ბრძოლის დეტალები შერწყმოდა.

ისტორიულად ცნობილია, რომ თეიმურაზ II-მ და ერეკლემ ამ ბრძოლებში, როგორც აჩაბეთსა და გორთან, ისე სურამის ციხეში, გივი ამილახვარი და ახალციხის ფაშა დაამარცხეს. ქს. სინარულიძეც მიუთითებს, რომ „დასახელებულ ლექსში ძირითადად სწორადაა გადმოცემული ის-

---

²² აკ. შანიძე. ხევსურული პოეზია, გვ. 54.

²³ გაზეთი „ივერია“. №136. 1888 წ.

²⁴ თ. ჯაგოდნიშვილი. ერეკლეს ეპოსი, გვ. 55.

ტორიული სინამდვილე: გივი ამილახვრის მიერ სამშობლოში უცხო ტომების მარბიელი რაზმების შემოყვანა^{.25} მაგრამ ტექსტის ფინალური ნაწილი განსხვავებულად და ცოტა არ იყოს ბუნდოვნად გადმოგვცემს საომარ მოვლენებს. ლექსი „წევსურები გორის ბრძოლაში“ უფრო ხევისური მეომრების მარცხზე მოგვითხრობს, ვიდრე გამარჯვებაზე. როგორც ჩანს, მონინალმდეგემ ჯერ ხევისურების ცხენოსანი რაზმი გაანადგურა, ხოლო შემდეგ იერიში ქვეითებზე მიიტანა. ლექსის ერთ-ერთ ვარიანტში ნათქვამია: „დაგვექცა ცხენიანები, ქვეითთ დაგვადგა ძალი“^{.26} ზოგიერთი ხევისურული ბალადის მსგავსად ლექსს „წევსურები გორის ბრძოლაში“ აქვს ეპილოგი, რომელიც მთლიანად სამგლოვიარო ტონალობით არის გაფორმებული.

ბრძოლაში დაღუპული მეომრები თითქოს ბრალს დებენ ხუცესს იმედას: „ამანდ დამრჩალებ წევსურებმ იმედას დასდვეს ბრალი“^{.27} ლექსში ხევისური მეომრების საყვედური იმედას მიმართ რიტორიკული შეკითხვით არის გადმოცემული. თუ ჯვარს არ უნდოდა, რატომ წამოიყვანა საომრად იმედამ ხევისურები: „იმედა, რად წამაგვასხი, თუ არ წადინობდ ჯვარიო?“

ეპილოგის მიხედვით, ბრძოლაში დაიღუპა ხუცესი იმედაც, რადგან ლექსში გარკვევით არის ნათქვამი: „იმედა აღარა გყყვანდა, ბატონის გამძღობარიო“. „ბატონი“ არის ჯვრის სინონიმი, ხოლო „გამძღო“ საკულტო ენაზე ჰქვია ხუცესს. როგორც მთქმელი გვაუწყებს, იმედას ჯვრის ვალი არ ადევს. ლექსში ჯვრის დროშისა და დროშის ზარების წკრიალის დაღუმება დამარცხებასა და ხევისბრის დაღუპვას უნდა აღნიშნავდეს:

„სათავეს ეჯდა იმედა, არ ევალეების ჯვარიო.
დასჩუმდებიან დროშანი, აღარც ერთ იძახს ზარიო.“²⁸

ეპილოგიდან ასევე ვიგებთ, რომ ბრძოლაში დაიღუპა მხედარი ლომნი, რომელიც, სავარაუდოდ, ბაცალიგოდან უნდა ყოფილიყო. როგორც მთქმელი აღნიშნავს, ბაცალიგოს ციხეებმა თავები უნდა დახარონ, რადგან ლომნიმ დაიგვიანა და „ხარი“ სახლში აღარ მიუვათ. ლექსის სხვა ვარიანტში ლომნის ლაგაზა ენაცვლება:

„ციხეთა ბაცალიგურთა მალალთ მახარონ თავიო.

²⁵ ქს. სიხარულიძე. ქართული ხალხური საგმირო-საისტორიო სიტყვიერება. თბ. 1949, გვ. 170.

²⁶ აკ. შანიძე. ხევისურული პოეზია, გვ. 425.

²⁷ აკ. შანიძე. ხევისურული პოეზია, გვ. 424.

²⁸ აკ. შანიძე. ხევისურული პოეზია, გვ. 54.

ლაგაზა აღარ მაუა, ლამაზ აქვან ვის ტანიო.“²⁹
„სიმღერეს“ უკანასკნელ სტროფში მთქმელი მოუწოდებს ქალებს, რომ გლოვის ნიშნად საყურეები დაიხსნან, ისინი ცვარევით ძირს დაყარონ და ომში დაღუპული გმირები იგლოვონ: „ქალო და ზალო, იგვლიეთ, საყურ დაყარეთ, ცვარიო“.³⁰

როგორც ირკვევა, ლექსი „ხევსურები გორის ბრძოლაში“ უაღრესად მნიშვნელოვანი ფოლკლორული ნაწარმოებია. მასში წარმოდგენილია ერეკლე მეფისა და ხევსურების ურთიერთობის მნიშვნელოვანი დეტალები; ხევსურეთის მეომრულ-რელიგიური საზოგადოების ტრადიციული ყოფის საკრალური ელემენტები; ერეკლე მეფის დროშის ქვეშ მებრძოლ ხევსურთა ვინაობა; ბრძოლის გარემოებები; ლექსი ამდიდრებს ჩვენს ცოდნას ხევსურული ზეპირსიტყვიერი ტრადიციის შესახებ.

მართალია, ეს ხალხური ნაწარმოები გორის ბრძოლაში ხევსურების მონაწილეობას ასახავს, მაგრამ გამორიცხული არ არის, რომ მასში ჩართული იყო სხვა ბრძოლების ელემენტებიც. ამას გვაფიქრებინებს ლექსის ტრაგიკული დასასრული. რეალურად კი ცნობილია, რომ გორისა და სურამის ბრძოლებში ერეკლე მეფემ გამარჯვება მოიპოვა. ერთი მხრივ, ლექსი შეიძლება შეიქმნა ტრადიციული ხევსურული საგმირო „სიმღერეს“ ჟანრობრივი მახასიათებლებით, რის მიხედვითაც, როგორც ზ. კიკნაძე აღნიშნავს, „უკლებლივ ყველა საგმირო სიმღერე-ბალადა მებრძოლის სიკვდილით მთავრდება“.³¹ მეორე მხრივ, შეიძლება მასზე, როგორც ზეპირ ტექსტზე, გავლენა მოახდინა კრწანისის ომის დრამატულმა მოვლენებმა და ლექსის სამგლოვიარო ფინალი მოგვიანო პერიოდში ჩამოყალიბდა.

---

²⁹ აკ. შანიძე. ხევსურული პოეზია, გვ. 424.

³⁰ აკ. შანიძე. ხევსურული პოეზია, გვ. 54.

³¹ ზ. კიკნაძე. ქართული ფოლკლორი. თბ. 2008, გვ. 260.

Khvtiso Mamisimedishvili

Associate Professor,

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

**THE HEROIC-HISTORICAL BALLAD
“KHEVSURIANS IN THE BATTLE OF GORI”**

Summary

A significant part of poetic texts and prose narrations about King Erekle was written down in the second half of the 19th-early 20th century, about a century after king's reign. Thus, although there are many artistic elements, mythological archetypes and anachronisms in the narrations of King Erekle's cycle, these texts still provide an opportunity to restore historical reality. The stories related to the hero king could not completely be passed into mythology.

The verses of the cycle of Erekle II, depicting the battles under the leadership of the king, are distinguished by more reality, because some of them are created according to the testimony of eyewitness to the battles of King Erekle. In the poetic and prose texts depicting the battles of King Erekle, an unmistakable sense of authenticity is created by the specific geographical environment where the battle took place, by the abundance of toponyms and microtoponyms. The folk verses of this cycle outstanding fighters and public heroes are presented with their names and various ways of confirming their identity, which further strengthens the reality of the narrative conveyed in the text.

The ballad of the heroic-historical genre “Khevsurians (East Georgian highlanders – Kh.M.) in the Battle of Gori”, which has reached us in several versions, tells about the events of 1744, one of the episodes of the battle of King Erekle against Givi Amilakhvari and Yusuf Pasha. The verses consist of several parts.

The verse “Khevsurians in the Battle of Gori” is an extremely important folk work. It presents important details of the relationship between King Erekle and Khevsurians; sacred elements of the traditional existence of the military-religious society of Khevsureti; the identity of the Khevsurians fighting under the flag of King Erekle; the circumstances of the battle; the poem enriches our knowledge of Khevsurian oral tradition.

It is true that this folk work depicts the participation of the Khevsurians in the Battle of Gori, but it is possible that elements of other battles were also included in it. This is evidenced by the tragic end of the poem. Actually, it is known that the battles of Gori and Surami ended with the victory of King Erekle. On the one hand, the ballad could have been created with the genre characteristics of the traditional Khevsurian heroic “song”. In such heroic ballads, the protagonist always dies at the end. On the other hand, as an oral text, it may have been influenced by the dramatic events of the Krtsanisi Battle, and the mournful culmination of the poem was formed later.